

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(477)''161/179''

Кривошея І. І.,

доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії культури та методики навчання гуманітарних дисциплін, Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини (Україна, Умань),
iivahnuk@i.ua

**ТОВАРИСТВО СОТНІ В XVII–XVIII СТ.:
ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ**

З метою встановлення місця в структурі неурядової старшини вивчається історія інституту товариства сотні. Встановлено, що з часу виникнення в XVII ст., товариство сотні було найнижчою сходинкою значного товариства військового й стояло найближче до шерегового козацтва. Тривалий період статус цієї категорії неурядової старшини не мав традиційного та правового визначення, звання товариша сотні міг носити навіть значний товариш військовий. Звертається увага на динаміку розвитку інституту товариства сотні. Розглянуто основні проблеми дослідження, зокрема створення бази персонального складу товаришів сотень в різні періоди існування цього соціального інституту.

Ключові слова: козацтво, неурядова старшина, товариш сотні, значний товариш військовий, значковий товариш, бунчуковий товариш, військовий товариш, Гетьманщина.

Історія неурядової старшини протягом останнього десятиліття все частіше стає сферою зацікавлення українських дослідників. Активно вивчаються різні аспекти функціонування вищих чинів неурядової старшини, особливо бунчукового товариства. Однак, складна ієрархія значного товариства військового в XVII – першій чверті XVIII ст. вимагає додаткового дослідження.

У структурі неурядової старшини товариші сотень займали найнижчу сходинку. Один із перших дослідників історії значного товариства Л. Окіншевич обмежився про них у своїй праці окремими згадками, інколи зводячи їх разом з вищими категоріями у терміні «зверхній стан», інколи прирівнюючи до рядових козаків. Зрівнявши «значне товариство сотні» XVII і XVIII ст., чого не варто робити, історик прийшов до висновку, що вони стояли нижче значкових, були простими шереговими козаками і у XVIII ст. зникли, не утворивши ще одного виду соціальної перегородки в межах зверхнього стану [13, с. 13, 16, 31]. Зацікавленість вказаним розрядом козаків проявляється лише в останні роки, коли поступово накопичуються факти і стає очевидним її поширення у всіх полках [6, с. 9–10]. Запровадження до наукового вжитку комплексних історичних джерел, насамперед, присяг на вірність московським царям, та цільове використання компутів і ревізій козацьких полків дозволило почати дослідження цієї категорії козацтва, яку можна віднести до низової ланки неурядової старшини [7; 8; 9; 10; 11].

Аналіз документів приводить до однозначного висновку: товариші сотень відрізнялися від рядових козаків у тодішній військовій і соціальній ієрархії. До зрівняння рядового козака й товариша сотні дослідників підштовхувала існуюча в XVI–XVII ст. традиція називати всю козацьку спільноту товариством. Проте документи другої половини XVII ст. чітко розділяють рядового козака й товариша сотні. Критерієм такого поділу мала бути не

лише триваліша військова служба, а й особливі функції цього розряду товариства.

Перші вказівки на виділення цієї групи значного товариства маємо стосовно 1658 р., коли у складі посольств полковників полтавського й миргородського до Москви було виділено козаків середніх і менших статей [3, с. 20–22]. Вважаємо, що козаків середньої статті варто ідентифікувати як значних товаришів сотень. Виділення товаришів сотні в окрему категорію значного товариства, остаточно зафіксоване присягами 1676 і 1682 рр., відбувалося двома шляхами. Шлях знизу, від рядового козака до товариша сотні, лежав через багаторічну військову вислугу та цивільну службу через участь у справах сотенного уряду. Участь козака через товариську раду в справах сотенного уряду піднімала його статус і відрізняла від рядових козаків. Маємо цьому підтвердження в збережених актах сотенних урядів лохвицького й пирятинського Лубенського полку [5; 12], бориспільського уряду Переяславського полку [1] та, дещо змішаний приклад, козельцького уряду Київського полку [23], так як це був все-таки не сотенний, а полковий уряд цього полку.

У 50-х роках XVII ст. писар у Лохвиці чітко дотримувався послідовності запису в актовій книзі: урядник – старші козаки на уряді – міський уряд [12]. Наступний писар почав практикувати запис іншого типу: козацький уряд – міський уряд – змішане товариство козацьке й міщанське на уряді. Тобто тип запису – це суб'єктивний фактор, залежний від особи писаря. Проте демократична традиція засідань товариства на уряді постала одночасно в різних полках на сотенному й полковому рівнях вже в перші десятиліття існування козацької держави. Різні форми запису завжди фіксують типову практику участі значних козаків / товаришів у вирішенні справ сотенного уряду. Цікавою виглядає еволюція самого запису звання в документах. Найпоширенішою у 50-х роках була форма «...и при мне будучи товариств ...», яка вживалася після імені сотника чи отамана. Інші форми: «товариш наш» (1654); отаман і «его товариств» (1655), «товариша нашого жоне» (1655), «товариш сотні» (1675), «товариш військовий, обиватель лохвицький», «нашого куреня товариш» (1678), «учтивих товариства сотне нашой» (1681) [12, с. 44, 47, 49, 168, 174, 179]. У 1664 р. в Стародубському полку на уряді сотні Погарської з урядниками засідав «пан Андрій Чубаровський товариш сотні нашої» [21, арк. 25].

Другий шлях умовно назовемо «шляхом згори», тобто шляхом поступового пониження статусу частини значного товариства через структуру старшини. Спочатку товаришами сотні в документах часто названі військові товариші й навіть значні товариші військові. Товариш сотні Глухівської у 1664 р. Юрій Годун у 1649 р. був сотником глухівським [2, с. 56, 378] і мав млини та інші володіння. Його соціальний статус як колишнього сотника й майновий як власника млинів та землі, цілком

відповідає званню товариша військового. Це типовий приклад вживання термінів «товариш сотні» і «військовий товариш» як тотожних. Визначалося це тривалим становленням козацької ієрархії, впливом військових практик сусідів, насамперед, поляків. Поширене в Речі Посполитій військове звання «товариш хоругви» було своєрідним аналогом «товариша сотні». Хоча вже відразу між ними існувала відчутна різниця, що сформувалася під впливом давньої козацької традиції. Впливало на появу саме такої форми звання територіальне походження товариша, яке часто зазначалося в документах як до, так і після 1648 р. Проживаючи й маючи володіння в певній сотні, товариш уточнював інформацію про себе, додаючи до звання назву адміністративної одиниці. Поступово творячи ієрархію й прагнучи відокремитися від загалу, верхівка неурядової старшини ретельніше слідувала за своїм званням. У 50–х роках XVII ст. вища старшина не на урядах закріпила за собою звання «військового товариша», до нижчих за статусом з 60–х вживалося звання «товариш сотні». Більша частина значного товариства до 90–х років функціонує зі званнями військовий / товариш полку, інколи розчиняючись у масі товаришів сотні. Записи в документах могли містити вказівки відразу на різні категорії неурядової старшини. Наприклад, у 1682 р. універсал І. Самойловича, підтверджуючий володіння на куплений млин під с. Копачовим на Бурчаку, отримав Вітер Парфен Іванович, товариш полку Київського сотні Козелецької, мешканець с. Копачі [19, с. 875]. Немає сумніву, що тут мова про товариша полку, а сотню згадано як уточнення місця проживання. Ще один товариш цього ж полку Феодосій Миколайович у 1691 р. фігурує як значний товариш військовий козелецький, а у 1699 як значний товариш сотні Козелецької [23, к. 97, 104, 145]. Але цей старшина у 1690 р. був обозним полковим київським! Тобто інколи товаришем сотні у 70–90–х роках XVII ст. ситуативно записувався навіть значний товариш військовий. Такий підхід яскраво ілюструє присяга 1676 р. [16]. У 1682 р. процес присяги дещо затягнувся, ізбереглися два відмінних варіанти присяжних списків у одній справі. Це дало можливість прослідкувати неймовірну плінність людей на козацьких урядах. У першому варіанті сотником бобровицьким записаний Гнат Федорович Кальницький, а в другому – Хома Биченко. Кальницький вже записаний поруч зі старшинами й товаришами цієї сотні. Тобто на той конкретний момент він фіксується як товариш сотні, якою ще недавно керував. Але Гнат Федорович сотникував більше 13 років, тому його статус відповідав більше військовому товаришу, ніж товаришу сотні [16, л. 346; 17, л. 190, 420]. Тобто, незважаючи на запис «товаришем сотні», варто ретельно перевіряти біографію особи, її перебування на попередніх урядах аби точніше визначити місце в ієрархії неурядової старшини. У випадку з Гнатом Федоровичем Кальницьким є додаткова складність. Так, як в цей час жив і служив ще один Гнат Кальницький, який в 1672 був гінцем гетьмана до Москви, присягав у 1676 р. з гетьманом у Батурині як полковник піхотний [16, л. 195зв; 23, к. 13зв].

Про непростий соціальний статус товаришів сотень свідчить масив документів XVII ст. У збережених універсалах, актах та інших типах документів щодо цієї категорії товариства мова завжди йде про майно, володіння, надання чи судові справи про розподіл нерухомості. Причому це чималі земельні володіння (включно з лісами, гаями,

невеликими водними ресурсами). Найбільше документів стосується дозволів, надань і стверджень на володіння греблями й млинами. Володіння купленим чи спадковим млином засвідчує високий соціальний статус людини, яка його тримала. Маєтність товариша сотні, як інших категорій неурядової старшини, була запорукою його служби.

Лише з початком нового століття товариство сотень остаточно відділилося від вищої неурядової старшини. На цьому етапі все рідше траплялося вживання словосполучення «значний військовий товариш сотні», хоча приклади ще є, як у випадку з Губчицем І. М., неодноразово названим протягом 1696–1704 р. значним товаришем військовим полку Стародубського, а в червні 1703 – значним товаришем військовим сотні Почепської. Чи з Данченком Матвієм у 1687 р. товаришем полку Стародубського, а в 1707 р. товаришем військовим сотні полкової, жителем стародубським [4, арк. 323]. Сухомлин Федір, колишній сотник нехворощанський у 1701 р. згаданий у документі як значний військовий товариш сотні Нехворощанської. Усі названі товариші стояли вище рівня товаришів сотні й належали до полкового товариства.

Проте більшість товаришів сотні на початку XVIII ст. мала виразно нижчий статус, ніж військові товариші, і з кожним роком така диференціація посилювалася. Саме тому методологічно неправильно ототожнювати «товаришів сотні» XVII і XVIII ст. Вони мали різний статус, а сам термін мав інше смислове навантаження в кожному з періодів. У XVII ст. цим званням міг означуватися старшина високого рівня в неурядовій ієрархії, тоді як на початку наступного століття товариство сотні впритул наблизилося до рядових козаків.

Складність у вирішенні товариства сотень на початку XVIII ст. полягає у постійному вживанні узагальнюючого звання «товариш військовий». Цей феномен походить із практики називання всього козацького товариства «товариство військове». У кожному конкретному випадку необхідно уточнювати за документами, до якої категорії належить особа (рядовий козак, товариш сотні, військовий товариш). У Стародубському полку в 90–х роках XVII – перше десятиліття XVIII ст. була особливо поширена практика вживання термінів «козак» і «товариш військовий» як тотожних. Причому мова йшла не про рядових козаків. Саме в цей час багатьох названих у полку «військовими товаришами» осіб варто віднести до категорії «товариш сотні». Наприклад, Хома Пилипович протягом січня–квітня 1688 р. кілька разів у документах названий товаришем військовим сотні Стародубської, у травні 1688 – козаком сотні Стародубської, а у 1709 товаришем військовим, жителем стародубським. Більшість товаришів сотень цього полку, як й інших полків, у вказаний період записані як «товариш почепський (конотопський, сенчанський) військовий» або «товариш військовий сотні [...]». Часто вживалася й така форма запису як «товариш військовий житель села [...]» [22, арк. 163в–17]. Таких товаришів, особливо на проміжку 1708–1718 рр., впевнено можна віднести до товаришів сотні.

О. Сокирко універсал І. Мазепи 1701 р. стосовно товариства Глухівської сотні вважає прикладом «офіційного поділу лівобережного козацтва на виборних і підпомічників» [18, с. 501]. У документі сотнику глухівському наказано вибрати кращих, спроможніших для служби товаришів, яким «подлейше товариство» мало допомогти в підготовці. Крім прототипу поділу на виборних і підпомічників, але

аж ніяк не офіційного поділу, спостерігаємо тут розділення на товаришів сотні й рядових козаків. Перші мали значно вищу економічну спроможність для несення служби.

Очевидним є підпорядкування товаришів сотні сотникам. Віддаючи їм накази, сотники делегували частину повноважень для виконання різних функцій. Їх влада при виконанні доручень визначалася перенесенням повноважень, символом чого служив універсал сотника.

Персональний склад товариства сотень не міг бути сталим і сьогодні він найменше відомий порівняно з іншими категоріями. Частина товаришів гинула в постійних війнах, інша здійснювала кар'єру, посідаючи незначний уряд чи піднімаючись вище в ієрархії неурядової старшини. Навіть у XVIII ст. товаришів сотень першими серед інших претендентів приймали під полковий значок, і вони отримували чин значкового товариша. У XVII ст. кар'єрний ріст у значному товаристві був звичним явищем. Товариш сотні міг і часто піднімався до звання товариша полку, адже не існувало замкненості товариства певним (сотенним чи полковим) рівнем.

Товариство сотень формувалося одночасно в усіх полках козацької держави. Проте повної уніфікації товариства сотень не спостерігаємо. Існувала певна відмінність у фіксації цієї частини неурядової старшини в регіонах. Дещо окремо стояло товариство сотень столичних міст [8]. Присяга козацьких полків 1718 р. на етапі розмивання традиції все ще демонструє існування окремої категорії «товариш сотні». У присяжних книгах, з яких візьмемо для прикладу дві видані присяги Чернігівського й Миргородського полків, записане населення яких у кожній сотні ділилося на дві частини. В першій частині присяжної книги Чернігівського полку записані козаки, міщани й посполиті, які присягали в Чернігові, а в другій ті, які присягали на місцях [15]. Козаки, які присягали в Чернігові – це товариші сотень. У половині сотень (8 з 16) їх так і названо. Статус цих товаришів, очевидно, вищий, ніж рядових козаків, а сам документ їх розрізняє в назвах. Наприклад, із сотні

Седнівської в Чернігові присягнули 112 товаришів, а в Седневі і в селах присягали 270 рядових козаків. Із сотні Городницької присягати до Чернігова поїхало товариство сотні (з сотником і хорунжим 101 особа), а з тих, хто присягав на місці, у книзі чітко вирізняє товаришів сотні в самій Городні (28 осіб) та козаків по селах. Такий поділ можемо прослідкувати ще в полковій, Вибельській, Білоусівській та Любецькій сотнях. Ще у двох – Слабинській і Ройській – в другій частині після заголовка «товариство і посполство» в населених пунктах записані козаки. Попри плутанину із заголовком тут також чітко розмежовано товаришів і рядових козаків. У інших восьми сотнях (Сосницька, Волинська, Понурницька, Киселівська, Менська, Синявська, Столенська й Березинська) полку в обох частинах запису вживається лише назва «товариство». Відповіді на питання, чи тут всі козаки мали статус товариша сотні, чи в цих сотнях втрачено традицію розділу, і термін «товариство» вжито як узагальнюючий, поки що немає. Зате при погляді на карту Чернігівського полку різко впадає у вічі поділ сотень (8 проти 8) по р. Снов. Чому в сотнях навколо Чернігова зберігається старовинний поділ козаків у сотні на товаришів і рядових, а в сотнях по той бік Сноу його знівельовано? Попри запитання ситуація ілюструє перехідний період, протягом якого відбувалися складні процеси зміни інституцій, що й відбилися на змішуванні назв.

У Миргородському полку спостерігаємо ситуацію, схожу до описаної в полку Чернігівському [14]. Козацтво в усіх сотнях розділене на дві групи. Перша група присягала з сотником, сотенною старшиною і багатою міщанською верхівкою. Місце і дата присяги не вказані. У більшості сотень щодо цих козаків не вживаються ніякі терміни (ні товариство, ні козаки). Ці відомості перші й чітко відокремлені від наступних. Друга частина в усіх сотнях має подібний заголовок «Реєстр товариства і посполства...». Інколи перед «товариством» вжито уточнення «остатнє», «позостале». Цифрові дані присяги для наочності винесено в наступну таблицю.

Кількість козаків і міщан Миргородського полку за присягою 1718 р. [14]

сотня	старшина + товариство	заможні міщани	козаки/ товариство	міщани/ посполиті	товариство у поході
Миргородська	4+395, з них у місті 47	30	1517–285=1232, з них: 198	1034	87
Сорочинська	4+155	139	195	938	–
Хорольська	3+211	14	237	930	87
Шишацька	4+53	15	257	231	34
Яреськівська	3+58	9	93	118	–
Богацька	2+91	4	2+126	86	32
Уцивицька	2+57	11	113	207	42
Білоцерківська	3+40	17	1+184	224	42
Остапівська	3+61	15	1+159	93	57
Говтвянська	3+211	29	97	235	40
Потоцька	1+40	7	64 міських + 25 сільських	135	36
Омельницька	4+62	8	112	163	43
Кременчуцька	3+69	5	46	121	36
Уласівська	2+20	6	67	261	36
Городиська	4+39	4	221	131	30
всього	45+1562		2198+?		602

* У 5 селах (Мілюшки, Білики, Зубовка, Сорочинці, Довгалювка) Миргородській сотні козаки й посполиті чітко не розділені між собою (285 осіб).

Бачимо, що виділене у першій частині товариство становило близько 40% від загалу. Що слугувало критерієм такого розподілу козаків сотень? Малоімовірно, що це були лише фактори різного часу й місця присяги, не пов'язані зі структурою козацького товариства, тому що знову постає питання, чому саме ці козаки присягали з сотником окремо? Більш вірогідно, в першій частині виділено товаришів сотень. Підтвердженням слугує склад цієї частини товариства, серед якого зустрічаються колишні сотники й сотенні старшини. Яскравим доказом того, що в першій частині вписано товаришів сотні, слугує відомість Сорочинської сотні, що мала найчіткішу структуру. З дев'яти населених пунктів сотні, зафіксованих присягою, козаки жили в п'ятьох, і в кожному з них в першій частині вони названі товариством, а в другій – козаками (в Сорочинцях 88 товаришів і 82 козака, у Савинцях 28 товаришів і 9 козаків, в Обухівці 16 товаришів і 64 козака, в Портянках 11 товаришів, 5 козаків і в Баранівці 12 товаришів і 35 козаків). У відомості Потоцької сотні друга частина козацького реєстру зберегла цікавий поділ на міських і сільських козаків [14, с. 183]. Поділ товариства на курені мали сотні Миргородська, Сорочинська, Хорольська, Уцівицька, Білоцерківська, Остапівська, Говтвянська та Омельницька.

Впевнено можна стверджувати, що залишки традиційної структури з виділенням товаришів сотні з козацького загалу мають у 1718 р. і присяжні книги інших полків. Проте розмивання традиційного устрою, перехід до нових чинів неурядової старшини в наступні десятиліття поступово приводять до остаточного об'єднання товаришів сотні з рядовими козаками. Ревізії 20–30-х років XVIII ст. вже не фіксують такої окремої категорії як товариш сотні, лише урядників і значкових товаришів. Козаків у ревізіях розділяли за майновими розрядами, а це вже зовсім інший принцип. Наступна повністю збережена присяга козацьких полків 1732 р. також не мала традиційного поділу козацького товариства. Лише в судових документах та універсалах все ще зустрічаються поклики на старе звання «товариш сотні». Процес злиття товаришів сотні з рядовими козаками затягнувся до 40-х років XVIII ст.

Отже, товариство сотні було найчисельнішою категорією неурядової старшини й найближчою за статусом до шерогових козаків. Тому персональний склад товаришів сотень, порівняно з іншими групами товариства буде значно поповнюватися з наступними дослідженнями. У другому десятилітті XVIII ст. усталилося надання чину значкового товариша, що був нижчим в ієрархії чинів неурядової старшини XVIII ст. Такий чин могли отримати «товариші військові» різного рівня, в тому числі й «товариші сотень». Це залежало від конкретних особистих обставин (вислуга, майнова спроможність до служби, родинні та особисті зв'язки) та традицій полку. Цікаво, що в 20–30-х роках XVIII ст. значкових товаришів в універсалах та інших документах інколи названо старим званням «товариш сотні» чи «товариш військовий» [20]. Тобто навіть на нижчому рівні ієрархії неурядової старшини паралельне побутування старого звання й нового чину не суперечило ні традиції, ні закону.

Список використаних джерел

1. Акты Мейского уряда 1612–1699 гг. / предисл. А. В. Стороженко // Киевская старина. – 1892. – Т.37, №4. – Прил. С.1–32; №5. – Прил. С.33–48; №6. – С.49–64; №7. – С.65–112.

2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией: в 15 т. – СПб.: Тип. П. А. Кулиша, 1861. – Т.3: 1638–1657. – 602+допол. (1646–1649), 134 с.

3. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией: в 15 т. – СПб.: Тип. Ф. Елеонорского, 1892. – Т.15: 1658–1659. – 462+25 с.

4. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Ф.І. – Спр.55256. – 365 арк.

5. Книги третье меские Ператинские // Сторожки: фамильный архив: в 8 т. – К., 1908. – Т.6. – 499 с.

6. Кривошея В. В. Неурядова старшина Гетьманщини / В. В. Кривошея, І. І. Кривошея, О. В. Кривошея. – К.: Сталос, 2009. – 432 с.

7. Кривошея І. І. Значкове товариство Ніжинського полку на початку 40-х рр. XVIII ст.: два нових списки товариства / І. І. Кривошея // Наукові записки: зб. праць молодих вчених та аспірантів / НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 2009. – Кн.1, Т.19. – С.271–283.

8. Кривошея І. І. Значне товариство Глухівської сотні в середині XVII – середині XVIII ст. / І. І. Кривошея // Сіверщина в історії України: зб. наук. праць. – К.: Глухів, 2012. – Вип.5. – С.156–161.

9. Кривошея І. І. Неурядова старшина Полтавського полку в другій половині XVII – першій третині XVIII ст. / І. І. Кривошея // Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип.52: (Спецвипуск). – С.216–235.

10. Кривошея І. І. Неурядова старшина та урядники Переяславського полку за присягами 1676 і 1682 рр. / І. І. Кривошея // Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Спецвипуск. – С.76–82.

11. Кривошея І. І. Передмова / І. І. Кривошея // Присяга Чернігівського полку 1718 року / упор. та вступ Ігор Ситий, Сергій Горобець, передм. Ірина Кривошея. – Чернігів: Десна Поліграф, 2011. – С.3–9.

12. Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.: (збірник актових документів) / підг. до видання О. Маштабей, В. Самійленко, Б. Шарпило. – К.: Наукова думка, 1986. – 222 с. – (Пам'ятки української мови. Серія актових документів і грамот).

13. Окіншевич Л. Значне військове товариство в Україні–Гетьманщині XVII–XVIII ст. / Л. Окіншевич // Записки наукового товариства імені Шевченка. – Мюнхен: Заграва, 1948. – Т. CLVII: Праці Історико-Філологічної Секції. – 223 с.

14. Присяга Миргородського полку 1718 року / опрацювали Д. Вирський, Р. Москаленко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – 233 с.

15. Присяга Чернігівського полку 1718 року / упор. та вступ І. Ситий, С. Горобець; передмова І. Кривошеї. – Чернігів, 2011. – 344 с.

16. Российский государственный архив древних актов в г. Москва. – Ф.229. – Оп.2. – Д.42.

17. Там же. – Д.54. – 728 л.

18. Сокирко О. Гетьманські преторіанці: Надвірні формування Івана Мазепи кінця XVII – початку XVIII століття / О. Сокирко // Theatrum Humanae Vitae: студії на пошану Наталі Яковенко. – К., 2012. – С.500–510.

19. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича: (1657–1687) / НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського; Наукове тов. імені Шевченка; Центральний держ. істор. архів України, м. Київ; упор.: І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко. – К.: Львів: НТШ, 2004. – 1085 с. – (Універсали українських гетьманів).

20. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф.54. – Оп.1. – Спр.3216.

21. Там само. – Ф.208. – Оп.1. – Спр.39. – 70 арк.

22. Там само. – Ф.208. – Оп.1. – Спр.41. – 61 арк.

23. Biblioteka Narodowa w Warszawie. Dział mikrofilmów. – Kraków PAN 280, mf. 9105. – 184 k.

References

1. Akty Mejskiego urzędu 1612–1699 gg. / predisl. A. V. Storozhenko // Kievskaja starina. – 1892. – Т.37, №4. – Прил. С.1–32; №5. – Прил. С.33–48; №6. – С.49–64; №7. – С.65–112.

2. Akty, odnosjashiesja k istorii Juzhnoj i Zapadnoj Rossii, sobrannye i izdannye arheograficheskoi komissiej: v 15 t. – SPb.: Tip. P. A. Kulisha, 1861. – Т.3: 1638–1657. – 602+dozol. (1646–1649), 134 s.

3. Akty, odnosjashiesja k istorii Juzhnoj i Zapadnoj Rossii, sobrannye i izdannye arheograficheskoy komissiej: v 15 t. – SPb.: Tip. F. Eleonorskogo, 1892. – T.15: 1658–1659. – 462+25 s.

4. Instytut rukopysu Nacionalnoy biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskogo. – F.I. – Spr.55256. – 365 ark.

5. Knigi tretie meskie Peratinskie // Storozhenki: famil'nyj arhiv: v 8 t. – K., 1908. – T.6. – 499 s.

6. Kryvosheya V. V. Neuryadova starshyna Getmanshyny / V. V. Kryvosheya, I. I. Kryvosheya, O. V. Kryvosheya. – K.: Stylos, 2009. – 432 s.

7. Kryvosheya I. I. Znachkovye tovarystvo Nizhynskogo polku na pochatku 40–x rr. XVIII st.: dva novyx spysky tovarystva / I. I. Kryvosheya // Naukovy zapysky: zb. pracz molodyx vchenykh ta aspirantiv / NAN Ukrainy, Instytut ukraïnskoyi arheografiji ta dzhereloznavstva im. M. S. Grushevskogo. – K., 2009. – Kn.1, T.19. – S.271–283.

8. Kryvosheya I. I. Znachne tovarystvo Glukivskoyi sotni v seredyni XVII – seredyni XVIII st. / I. I. Kryvosheya // Siversshyna v istoriyi Ukrainy: zb. nauk. pracz. – K.: Glukiv, 2012. – Vyp.5. – S.156–161.

9. Kryvosheya I. I. Neuryadova starshyna Poltavskogo polku v drugij polovyni XVII – pershij tretyni XVIII st. / I. I. Kryvosheya // Gileya: naukovy visnyk: zb. nauk. pracz. – K.: Vyd-vo NPU im. M. P. Dragomanova, 2011. – Vyp.52: (Speczvyypusk). – S.216–235.

10. Kryvosheya I. I. Neuryadova starshyna ta urjadnyky Pereyaslavskogo polku za prysyagamy 1676 i 1682 rr. / I. I. Kryvosheya // Gileya: naukovy visnyk: zb. nauk. pracz. – K.: Vyd-vo NPU im. M. P. Dragomanova, 2011. – Speczvyypusk. – S.76–82.

11. Kryvosheya I. I. Peredmovy / I. I. Kryvosheya // Prysyaga Chernigivskogo polku 1718 roku / upor. ta vstup Igor Sytyj, Sergij Gorobecz, peredm. Iryna Kryvosheya. – Chernigiv: Desna Poligraf, 2011. – S.3–9.

12. Loxvyiczka ratushna knyga drugoyi polovyni XVII st.: (zbirnyk aktovykh dokumentiv) / pidg. do vydannya O. Mashtabej, V. Samijlenko, B. Sharpylo. – K.: Naukova dumka, 1986. – 222 s. – (Pamyatky ukraïnskoyi movy. Seriya aktovykh dokumentiv i gramot).

13. Okinshevych L. Znachne vijskove tovarystvo v Ukraini–Getmanshyny XVII–XVIII st. / L. Okinshevych // Zapysky naukovo tovarystva imeny Shevchenka. – Myunxen: Zagrava, 1948. – T. CLVII: Praci Istoryko–Filologichnoy Sekciyi. – 223 s.

14. Prysyaga Myrhorodskogo polku 1718 roku / opracyuvaly D. Vyrskyj, R. Moskalenko. – K.: Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy, 2012. – 233 s.

15. Prysyaga Chernigivskogo polku 1718 roku / upor. ta vstup I. Sytyj, S. Gorobecz; peredmova I. Kryvosheyi. – Chernigiv, 2011. – 344 s.

16. Rossijskij gosudarstvennyj arhiv drevnih aktov v g. Moskva. – F.229. – Op.2. – D.42.

17. Tam zhe. – D.54. – 728 l.

18. Sokyryko O. Getmanski pretorianci : Nadvirni formuvannya Ivana Mazepy kincy XVII – pochatku XVIII stolittya / O. Sokyryko // Theatrum Humanæ Vitæ: studiyi na poshanu Natali Yakovenko. – K., 2012. – S.500–510.

19. Universalny ukraïnskyy getmaniv vid Ivana Vygovskogo do Ivana Samojlovycha: (1657–1687) / NAN Ukrainy, In-t ukraïnskoyi arheografiji ta dzhereloznavstva imeni M. S. Grushevskogo; Naukove tovarystvo imeni Shevchenka; Centralnyj derzh. istor. arxiv Ukrainy, m. Kyiv; upor.: I. Butych, V. Rynsevych, I. Teslenko. – K.: Lviv: NTSh, 2004. – 1085 s. – (Universalny ukraïnskyy getmaniv).

20. Centralnyj derzhavnyj istorichnyj arxiv Ukrainy, m. Kyiv. – F.54. – Op.1. – Spr.3216.

21. Tam samo. – F.208. – Op.1. – Spr.39. – 70 ark.

22. Tam samo. – F.208. – Op.1. – Spr.41. – 61 ark.

23. Biblioteka Narodowa w Warszawie. Dział mikrofilmów. – Kraków PAN 280, mf. 9105. – 184 k.

Kryvosheya I. I., doctor of historical sciences, associate professor, head of History of Culture and Teaching Methods of the Humanities Department of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine, Uman), iivahnnuk@i.ua

Sotnia Society in XVII–XVIII centuries: aspects of the research

History of the Institution of Sotnia Society is studied in order to establish a place in the structure of Neuryadova Starshyna. It was established that from the time of its creation in the XVII century, the Sotnia's Society was the lowest step of significant military society and was the closest to Sherehove Cossacks. The status of this category of the Neuryadova Starshyna had no traditional and legal definition for a long time; even Significant Comrade Military could carry the rank of the Sotnia Comrade. Attention is paid to the development dynamics of the Institution of Sotnia Society. The main aspects of the research, including the creation of the membership base of

Sotnia comrades in different periods of the existence of this social institution have been considered.

Keywords: Cossacks, Neuryadova Starshyna, Sotnia comrade, significant comrade military, bunchukove comrade, military comrade, Cossack Hetmanate.

Кривошея И. И., доктор исторических наук, доцент, заведующая кафедрой истории культуры и методики обучения гуманитарных дисциплин, Уманский государственный педагогический университет им. Павла Тычины (Украина, Умань), iivahnnuk@i.ua

Товарищество сотни в XVII–XVIII в.: проблемы исследования

Для определения места в структуре неурядовой старшины изучается история института товарищества сотни. Установлено, что со времени возникновения в XVII в. товарищество сотни занимало самую низкую ступень в иерархии знатного товарищества войскового и тем самым находилось в непосредственном соседстве с рядовым казачеством. Длительное время статус этой категории неурядовой старшины не имел традиционного или юридического определения. Поэтому звание товарища сотни мог носить даже знатный товарищ войсковой. Обращается внимание на динамику развития социального института товарищества сотни. Рассматриваются основные проблемы исследования истории товарищей сотни, в частности обращается внимание на необходимость создания реестров личного состава товариществ сотни.

Ключевые слова: казачество, неурядовая старшина, товарищ сотни, знатный товарищ войсковой, значковый товарищ, бунчуковый товарищ, войсковой товарищ, Гетманищина.

* * *

УДК 94.(470+571)«175/185»

Барвінок О. В.,

кандидат історичних наук, доцент кафедри загальної історії, Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тычины (Україна, Умань), barvinokolga@rambler.ru

Кривошея І. І.,

кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри загальної історії, Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тычины (Україна, Умань), igorkryvosheia@gmail.com

ІМПЕРСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО ПРО ДВОРЯНСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ У ПІВДЕННО–ЗАХІДНИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЇ (КІНЕЦЬ XVIII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ.)

Розглядається імперське законодавство про дворянське самоврядування у Південно–Західному краї Російської імперії після другого поділу Польщі. Аргументовано актуальність дослідження питань правового регулювання статусу органів станового самоуправління в регіоні. Зроблено висновки щодо функціонування системи дворянського самоврядування у південно–західних губерніях Російської імперії у першій половині XIX ст.

Ключові слова: Російська імперія, Південно–Західний край, шляхта, дворянство, самоврядування, законодавство, дворянські зібрання.

Наприкінці XVIII ст. рішуча і цілеспрямована політична лінія Росії виявилась активнішою від європейської дипломатії у напрямку приєднання етнічних територій. Однак непереборне прагнення створити централізовану унітарну державу із політичним та економічним домінуванням (на континенті) зіткнулося зі вже сформованими та розвиненими концепціями корпоративних прав та інституцій самоврядування у приєднаних регіонах. Цей факт змушував самодержавний уряд діяти рішуче, долаючи автономність, ліквідовуючи соціально–економічні регіональні права підкорених народів, нівелюючи їхні територіальні відмінності.

Внаслідок другого (1793 р.) та третього (1795 р.) поділів Речі Посполитої Російська імперія інкорпорувала Правобережну Україну. Київська, Волинська та Подільська губернії були залучені до концепції – «Південно–Західного краю». Перед царизмом постало завдання організації управління новим регіоном, гармонізації відносин між центральною владою і регіональною. Зрозумілою була